

.....

## ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

.....

**УДК 346.1**

**Н. Б. Побіянська**

аспірант  
Інституту права імені Володимира Великого  
Міжрегіональної академії управління персоналом

**Н. С. Хатнюк**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри фінансового права юридичного інституту  
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

### **ВИЗНАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ НЕДІЙСНИМ НА ПІДСТАВІ ВПЛИВУ ПОМИЛКИ Й ОБМАНУ**

*У науковій статті було досліджено основні характеристики господарських договорів із вадами волі, укладених юридичними особами як особливим суб'єктом господарських відносин, а саме під впливом обману і помилки. Детально досліджені категорії обману та помилки за цивільним та господарським законодавством України, розкрито їх спільні та відмінні риси, а також співвідношення помилки та обману як підстав недійсності господарських договорів. Значну увагу приділено аналізу судової практики про визнання недійсними господарських договорів, укладених внаслідок помилки та обману. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення господарського законодавства шляхом узагальнення судової практики та розширення переліку документів, які впливають на укладення правочинів вчинених під впливом обману і помилки.*

**Ключові слова:** господарський договір, правочин, недійсність, воля, волевиявлення, обман, помилка.

**Постановка наукової проблеми.** Недійсність договору внаслідок впливу обману або помилки є популярним предметом наукових досліджень як науковців-теоретиків, так і правників-практиків. Визнання недійсним господарського зобов'язання, вчиненого під впливом обману або помилки, є предметом судових спорів та мало досліджується теорією господарського права. Переважно проблематика визнання недійсним господарського зобов'язання, вчиненого під впливом обману або помилки, аналізується шляхом узагальнення судової практики та тлумачення положень цивільного законодавства. Незважаючи на всі попередні наукові напрацювання,

проблема визнання недійсними господарських договорів, укладених із вадами волі та волевиявлення, не втрачає актуальності та потребує подальшого дослідження, враховуючи сучасні реалії та постійні зміни законодавства. Нормативна база, яка регулює порядок вчинення господарських договорів, вкрай обмежена і визначає лише загальні положення визнання недійсними господарських договорів, укладених із вадами волі та волевиявлення, що і призводить до збільшення кількості судових спорів. На нашу думку, саме юридична практика диктує порядок укладення та виконання господарських зобов'язань, а досвід судової практики визначає основні засади визнання недійсним господарського зобов'язання, вчиненого під

впливом обману або помилки як способу захисту прав суб'єктів господарювання.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема визнання недійсним господарського зобов'язання, вчиненого під впливом обману або помилки, завжди була цікавою для вивчення і не втрачає своєї наукової актуальності. Вивченню проблем недійсності правочинів присвячували свої наукові праці такі дослідники, як О.А. Беляневич, М.І. Брагінський, І.В. Давидова, О.В. Дзера, О.І. Длугош, В.В. Луць, Д.І. Мейер, С.А. Подоляк, С.С. Потопальський, Р.Б. Прилуцький, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Харитонов, Н.С. Хатнюк та інші. Напрацювання науковців є підґрунтям для подальшого дослідження та вивчення цієї проблематики, а також напрацювання пропозицій для вдосконалення господарського та цивільного законодавства.

**Метою наукової статті** є дослідження наукової доктрини, аналіз сучасного українського законодавства, узагальнення вітчизняної судової практики щодо визнання недійсним господарського зобов'язання, вчиненого під впливом обману та помилки, як способу захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

**Виклад основного матеріалу.** Господарський договір є головним засобом врегулювання господарсько-договірних зобов'язань та необхідним інструментом правової організації діяльності суб'єктів господарювання в цілому. Зростання кількості новітніх господарських договорів сприяє поширенню недійсних господарських зобов'язань, які не відповідають вимогам чинного законодавства України та є оспорюваними [1, с. 43].

Вивчення поняття «недійсності господарського договору» привертає увагу науковців. Зокрема, С.А. Подоляк зазначає, що поняття недійсності господарського договору – заперечення правом юридичних наслідків угоди сторін, на які була спрямована воля сторін, внаслідок тих чи інших недоліків, що мали місце в момент здійснення угоди, і відмова в наданні їй юридичного забезпечення [2, с. 4]. С.С. Потопальський під недійсністю господарського договору пропонує вважати юридичну нечинність договору, встанов-

лену безпосередньо в силу закону або рішення суду внаслідок невідповідності договору вимогам законодавства, що тягне припинення юридичного існування договору та настання визначених законом правових наслідків його недійсності [3, с. 7; 4, с. 113].

Господарське зобов'язання, вчинене під впливом обману та помилки, визнається недійсним, оспорюваним, і відноситься науковою доктриною та практикою до правочинів із вадами волі. Заборовський В.В., Попович Р.В. характеризують правочини з вадами волі: це оспорювані правочини, під час вчинення яких справжня воля одного або кількох учасників деформована в силу певних обставин, визначених законом. Для таких правочинів важливі два моменти: - наявність волі учасників правочинів; - воля виражена з певним дефектом; - ці правочини можуть бути визнані недійсними в судовому порядку [5].

На думку О.І. Длугош, дефект волі під час вчинення правочину – це відхилення в процесі формування волі учасника правочину внаслідок хибних уявлень, введення в оману щодо обставин, що мають істотне значення для вчинення правочину, збігу тяжких обставин, які зумовлюють неправильне формування волі або внаслідок обставин, що виключають існування волі в момент вчинення правочину.

У свою чергу, з урахуванням особливостей формування волі юридичної особи на вчинення правочину, поняття «дефект волі юридичної особи як підстава визнання правочину недійсним» можна визначити як відхилення в процесі формування волі членів органу управління юридичної особи внаслідок хибних уявлень, введення в оману щодо обставин, що мають істотне значення для вчинення правочину, збігу тяжких обставин чи внаслідок обставин, які виключають існування в них волі в момент вчинення правочину, що вплинуло на домінуюче волевиявлення членів органу юридичної особи на вчинення правочину [6, с. 36].

Питання недійсності господарського договору і недобросовісна поведінка його сторін найчастіше є предметом судового розгляду. Однією з причин частого оспорю-

вання недійсності господарського договору є недосконалість нормативно-правової бази. На наш погляд, визнання господарського договору (зобов'язання), укладеного внаслідок помилки чи обману недійсним шляхом судового розгляду, ускладнюється тим, що Господарський кодекс України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, але не передбачає відповідних норм щодо визнання господарського договору (зобов'язання) недійсним за впливу таких підстав, як обман чи помилка, містить лише посилання на норми цивільного законодавства. Спеціальні положення щодо визнання господарських договорів недійсними в Господарському кодексі України передбачені статтями 207, 208 [7].

Варто звернути увагу на позицію суддів Верховного суду України Я.М. Романюка та В.Й. Костенко, погляди яких підтверджені судовою практикою. На їх думку, господарський договір, укладений внаслідок впливу обману чи помилки, можна вважати правочинном із вадами волі, оспоруваним та тим, що підлягає визнанню судом його недійсним. Воля особи до вчинення правочину та результат правочину не узгоджуються в разі помилки, якщо вона має істотне значення, такими є помилки щодо правової природи правочину, його змісту, предмета, ціни, сторони, якості об'єкта тощо. Істотною може вважатись помилка, наслідки якої взагалі неможливо усунути або для їх усунення стороні, яка помилилася, необхідно здійснити значні витрати. Найчастіше хибне сприйняття стосується правової природи та предмета правочину, що може виникнути під час визначення тотожності предмета або його якості. Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати або, навпаки, бути відсутніми саме на момент вчинення правочину. Сторона на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка насправді мала місце, тобто надати докази, які б свідчили про її помилку щодо істотних обставин правочину. Не можна говорити про помилку

щодо якості предмета в разі неможливості використання речі або виникнення труднощів у її використанні, яке сталося після виконання правочину і не пов'язане з поведінкою контрагента. Не має правового значення помилка, допущена при розрахунку одержання користі від вчиненого правочину. Помилка внаслідок власного недбальства чи незнання закону однією із сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

Правочин може бути визнаний вчиненим під впливом обману у випадку навмисного цілеспрямованого введення іншої сторони в оману щодо фактів, які впливають на укладення правочину. Ознакою обману, на відміну від помилки, є умисел: особа знає про наявність чи відсутність певних обставин і про те, що друга сторона, якби вона володіла цією інформацією, не вступила б у правовідносини, не вигідні для неї. Обман також має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування. Варто враховувати, що обман стосовно мотиву, тобто внутрішнього спонукання особи до здійснення правочину, не має істотного значення. Зокрема, обман щодо фінансового становища контрагента як мотиву правочину не може бути підставою для визнання правочину недійсним [8, с. 102].

Погоджуємось із думкою В.І. Крата, який вказує, що конструкція правочину, вчиненого під впливом обману, побудована за моделлю оспоруваного правочину, тобто в кожному конкретному випадку існує спір щодо формування волевиявлення учасника правочину внаслідок обману, і потрібно довести, що обман мав місце [9, с. 190].

Вплив помилки на волевиявлення сторін у правочині вивчали ще римські юристи. Так, помилкою (*error*) називалось неправильне уявлення однієї сторони в договорі про виявлену зовні волю іншої сторони, яка спонукала останню на певне волевиявлення. Питання про юридичні наслідки помилки вирішувались залежно від вини особи, що неправильно виявила свою волю. За наявності вини особа вважалась зв'язаною зазначеним зобов'язанням, а за відсутності юридичних наслідків помилки не встановлювалось [10, с. 371].

Сутність помилки в сучасній юридичній літературі дослідниками пов'язується з хибним сприйняттям різних факторів. На думку І.В. Давидової, під помилкою слід вважати як неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б вважати, що правочин не був би вчинений, так і припущення щодо фактів або правових норм, яке не відповідає реальним обставинам, існуючим на момент укладання договору [11, с. 62].

Є.В. Васьковський вказує, що повна відсутність відомостей щодо чого-небудь називається незнанням (*ignorantia*), а неправильне уявлення про які-небудь обставини – помилкою (*error*). Загальна риса незнання і помилки полягає в тому, що в обох випадках відсутня правильна думка [12, с. 142].

Більш повне визначення дає О.В. Дзера, відзначаючи, що помилка – це неправильне сприйняття особою фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна було б вважати, що правочин не був би вчинений [13, с. 38].

Окрім поняття «помилка», деякі науковці вживають поняття «омана» [14, с. 184; 15, с. 86]. Так, О.Л. Зайцев зауважує, що помилка контрагента в правочині називається оманю [16, с. 367]. Н.С. Хатнюк також згадує про поняття «омана» і зазначає, що традиційно оманю визначається помилкове уявлення про угоду в цілому або її основні елементи, а також омана розглядається як процес хибного сприйняття дійсності. А термін «введення в оману» передбачає навмисну спрямованість дій однієї сторони щодо іншої для спантеличення та створення хибного уявлення про факти й обставини майбутньої угоди [17, с. 106]. Д.І. Мейєр писав, що в юридичному значенні оманю називається хибне уявлення про предмет. Вчений виділяє два види омани: 1) волю визначає відсутність знань про предмет угоди; 2) волю визначає хибне уявлення про предмет угоди. У першому випадку омана називається невіданням (*ignorantia*), а в другому – помилкою (*error*) [18, с. 163].

Для глибшого аналізу предмету нашого дослідження необхідно звернутись до досві-

ду судової практики, а саме згадати положення Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 року № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», якими передбачено, що господарський договір, який вчинено під впливом обману та помилки, є оспорюваним.

Під помилкою слід розуміти таке неправильне сприйняття стороною правочину предмета чи інших істотних умов останнього, що вплинуло на її волевиявлення, за відсутності якого можна вважати, що правочин не було б вчинено. Помилка повинна мати істотне значення, зачіпати природу правочину або такі якості його предмета, які значно знижують можливість його використання за призначенням. При цьому істотною вважається така помилка, наслідки якої неможливо усунути, або їх усунення вимагає значних витрат від особи, що помилилася, з урахуванням її майнового становища, характеру діяльності тощо. Обставини, з приводу яких помилилася особа, мають бути наявними на час вчинення правочину. Не вважається помилкою щодо якості продукції (товару, іншого майна) неможливість її використання або утруднення в її використанні, які сталися після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, що виникли з правочину і не пов'язані з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка в мотивах правочину (тобто в обставинах, у зв'язку з якими особа вчиняє правочин) або незнання стороною правочину норм законодавства. У вирішенні спорів про визнання правочинів недійсними на підставі статей 230–233 Цивільного кодексу України позовні вимоги можуть бути задоволені за умови доведеності фактів обману і наявності їх безпосереднього зв'язку з волевиявленням другої сторони щодо вчинення правочину.

Під обманом слід розуміти умисне введення в оману представника підприємства, установи, організації або фізичної особи, що вчинила правочин, шляхом: повідомлення відомостей, які не відповідають дійсності; заперечення наявності обставин, які можуть перешкоджати вчиненню правочину; замовчування обставин, що мали істотне значення для право-

чину (наприклад, у зв'язку з ненаданням технічної чи іншої документації, в якій описуються властивості речі). При цьому юридична особа, яка діяла під впливом обману, повинна довести не лише факт обману, а й наявність умислу в діях відповідача та істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення. Суб'єктом введення в оману є сторона договору, як безпосередньо, так і через інших осіб за домовленістю [19].

Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» 06.11.2009 року № 9 визнає правочин, вчинений під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки, ознакою обману є умисел у діях однієї зі сторін правочину. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення. Правочин, вчинений під впливом помилки, обману, є оспорюваним. Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно мала місце, а також що вона має істотне значення. Не є помилкою щодо якості речі неможливість її використання або виникнення труднощів у її використанні, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від вчиненого правочину. Помилки внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним. Правочин визнається вчиненим під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки, ознакою обману є умисел у діях однієї зі сторін правочину. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення [20].

Аналізуючи узагальнення судової прак-

тики України, ми дійшли висновків, що суди дотримуються в цілому єдиного підходу в розгляді справ щодо визнання господарських договорів недійсними на підставі впливу обману та помилки, а саме вважають їх оспорюваними та такими, що підлягають доказуванню в судовому порядку ознак їх недійсності.

Також як приклад судової практики України варто згадати Постанову Вищого господарського суду від 09.06.2011 року по справі № 14/456, за якою розглянуто спір та відмовлено в задоволенні позову про визнання договору суборенди нежитлового приміщення недійсним, укладеним під впливом обману та відшкодування збитків, оскільки суборендодавцем не був попереджений про заплановану реконструкцію орендованого приміщення. Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування. Сторона, яка застосувала обман, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки в подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину. Виходячи із змісту зазначеної норми, правочин визнається вчиненим під впливом обману у випадку навмисного введення іншої сторони в оману щодо обставин, які впливають на вчинення правочину. На відміну від помилки, ознакою обману є умисел у діях однієї зі сторін правочину [21].

**Висновки і пропозиції.** Таким чином, проаналізувавши наукові дослідження, судову практику та законодавчі положення, ми дійшли відповідних висновків, а саме пропонуємо доповнити Господарський кодекс України нормами, які б однозначно характеризували підстави визнання господарського договору недійсним, укладеним під впливом обману та помилки за участю юридичних осіб, окреслити ознаки таких господарських договорів, а також порядок і наслідки визнання їх недійсними. Також пропонуємо окремою нормою прописати порядок відкликання та визнання недійсною згоди уповноваженого органу юридичної особи на укладення договору як такої, що надана під впливом обману чи помилки, що буде підставою для пред'явлення зацікавленою особою позову про визнан-

ня договору, укладеного на підставі такої згоди, недійсним та витребування майна, отриманого за таким договором із чужого незаконного володіння (віндикаційним позовом). Вважаємо за необхідне закріпити положення про ризик будь-якої помилки державного органу, який повинен покладатися на саму державу, оскільки помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються.

### Список використаної літератури:

1. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману : дис... канд... юрид... наук : 12.00.03 / Давидова І.В. – Одеса, 2011. – 213 с.
2. Подоляк С.А. Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні : автореферат. дис... канд... юрид... наук : 12.00.04. / С.А. Подоляк. – К, 2010. – 18 с.
3. Потопальський С.С. Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів) : автореферат. дис... канд... юрид... наук : 12.00.03 / С.С. Потопальський. – К, 2007. – 20 с.
4. Потопальський С.С. Правове регулювання, поняття та суть договору і його недійсності / С.С. Потопальський // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. – 2006. – Вип. № 5. – С. 111–117.
5. Заборовський В.В., Попович Р.В. Правочини з вадами волі: основні теоретичні аспекти / В.В. Заборовський // Серія Право. Випуск 31, Том 2. – С. 18–22.
6. Длугош О.І. Недійсність правочинів з дефектами волі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О.І. Длугош. – К. : Науково-дослідний інституту приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. – С. 36.
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Голос України. – 2003. – № 49-50.
8. Романюк Я.М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними [Текст] / Я.М. Романюк. – Київ : Істина, 2012. – С. 102–103.
9. Крат В.І. Недійсність правочинів, вчинених під впливом обману / В.І. Крат // «Часопис Київського університету права». – 2012. – № 3. – Ст. 189–192.
10. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 371.
11. Давидова І.В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.В. Давидова. – Одеса, 2011. – С. 62.
12. Васильовський Е.В. Учебник гражданского права / Под ред. В.С. Ем. – М. : Статут, 2003. – С. 142.
13. Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / За ред. академіка АПрН України В.В. Луця. – К. : НДІ приватного права та підприємництва АПрН України, 2009. – С. 38.
14. Макарчик В.С. Основи римського приватного права. Навчальний посібник / В.С. Макарчик. – [2-е вид, доп.]. – К. : Атака, 2003. – С. 184–186.
15. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. – 2-е изд. доп. / Ф.С. Хейфец – М. : Юрайт, 1999. – 164 с.
16. Цивільне право в Україні: Курс лекцій: У 6-ти томах. Т.1. / [О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін та ін.]; за ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2004. – С. 367–368.
17. Хатнюк Н.С. Заперечні угоди та їх правові наслідки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н.С. Хатнюк – К., 2003. – С. 106–107.
18. Мейер Д.И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д.И. Мейер; [по исправл. и допол. 8-му изд. 1902 г.]. – М. : Статут. – Ч. 1. – 1997. – С. 163.
19. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>.
20. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0009700-09>.
21. Постанова Вищого господарського суду від 09.06.2011 року по справі № 14/456 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28\\_3295986.html](http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_3295986.html).

**Побиянская Н. Б. Признание хозяйственного обязательства недействительным на основании ошибки и обмана**

*В научной статье были исследованы основные характеристики хозяйственных договоров с изъянами воли, заключенных юридическими лицами как особым субъектом хозяйственных отношений, а именно под воздействием обмана и ошибки. Подробно исследованные категории обмана и ошибки по гражданскому и хозяйственному законодательству Украины, раскрыты их общие и отличительные черты, а также соотношения ошибки и обмана как основания недействительности хозяйственных договоров. Значительное внимание уделено анализу судебной практики о признании недействительными хозяйственных договоров, заключенных в результате ошибки и обмана. Сформулированы предложения об усовершенствовании хозяйственного законодательства путем обобщения судебной практики и расширения перечня документов, которые влияют на заключение правовых сделок, совершенных под воздействием обмана и ошибки.*

**Ключевые слова:** хозяйственный договор, сделка, недействительность, воля, волеизъявление, обман, ошибка.

**Pobiyans'ka N. Recognition of an economic obligation as invalid as a result of fraud and error**

*In the scientific article the basic characteristics of economic contracts with the defects of will were investigated by legal entities as a special subject of economic relations, namely, under the influence of deception and error. The categories of fraud and error under civil and commercial law of Ukraine are investigated in detail, their common and distinctive features, as well as domestic and deception as the grounds for the invalidity of economic contracts. Considerable attention is paid to the analysis of judicial practice on the invalidation of economic contracts concluded as a result of deceit and error. Proposals on improvement of economic legislation are formulated by generalization of judicial practice and extension of the list of documents influencing the conclusion of transactions committed under the influence of deceit and error are made.*

**Key words:** commercial contract, transaction, invalidity, will, expression of will, fraud, mistake.